

KERESZTÉNY HERKULES.

Ismeretlen fejezet az európai és a magyar irodalom történetéből.

A XVIII. század első felének magyar irodalma lényegében megmarad a XVII. színvonalán, sőt néha úgylátszik, mintha csak arra szorítkoznék, hogy befejezéshez juttassa a «barokk»-század kezdeményezéseit.¹ Lírájának, epikájának, drámájának, szerény formavilága, még a Mikese, Faludié s Amadeé is, «trufá»-ja, meséje, legendája, minden ízében XVII. századi örökség. Nincs itt szó sem hanyatlásról sem emelkedésről, hanem inkább a szellem hosszú lélekzetvételéről, némán, észrevétlenül és névtelenül folyó konzerváló s egyben előkészítő munkájáról, akár csak az egykorú német irodalomban. A kor legönállóbb megnyilatkozása, a népies vagy népieskedő prédikáció, az érzelmes elmélkedés, elsősorban a vallásos érzület kutatóját érdekli, de viszont épen ez az «irodalomtalan» forma tartja elevenen, óvja meg a rozsdától, szuvasodástól Pázmányék nyelvi hagyományát, gondoskodik a «cseppfolyós» beszélt nyelv és a «megrögzített» irodalmi nyelv, az alsóbb és felsőbb szociológiai rétegek szó- és szólamkincsének kicserélődéséről. A kor latin költészete kívül esik a magyar nyelvű irodalmon, része a nemzetfölötti humanizmusnak, de kultúrfegyelmű, formanevelő hatása megbecsülhetetlen. A kor főbüszkesége, a latin nyelvű tudományos irodalom, sokszor közelebb áll Európához, mint a magyarsághoz, de közvetve-közvetlenül, anyaggyűjtése, új tájékozódása, a történeti, az irodalomtörténeti és a földrajzi gondolat nagykorúsítása révén a magyar szellemet is megtermékenyíti. S végül, hogy a legfontosabbat említsük: az irracionális mélységeitől megfosztott Leibniznak, Wolff veszélytelen «józan okosság»-ának befogadásával ez a kor készíti elő a magyar szellemi élet későbbi elvilágiasodását s teremti meg az elvilágiasodott irodalom nyelvi feltételeit.

A kor legérzékenyebb pontja az elbeszélő próza. Ezen a ponton mintha meddőnek bizonyulna minden revíziós, átértékelő kísérlet. Néhány régi s újabb népkönyv, truffák, aesopusi

¹ L. Trostler József: *Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában*. Budapest, 1927.

mesék, épületes környezetbe ágyazott, lefokozott kései antik-sé renaissance- emlékek, Fénelon álcázott regénye, a *Télémaque* — eddigi tudásunk szerint nagyjában ennyiből áll az egész szép-próza anyag. Pedig csak mélyebbre kell ásni a rejtettebb, ismeretlenebb rétegek felé, csak jobban körül kell nézni: itt is akad még bőven felfedezni vagy felderíteni való. Az összehasonlító irodalom- és ízléstörténetet talán érdekelni fogja, hogy a régi Kassai kalendárium toldalékjai elbeszélnek a *Jóka ördögének* egy olyan változatát, amely rokon a Machiavelli *Belfagor*jával, vagy a francia Perrault egyik leghíresebb meséjét a gyöngyöt-nevető, rózsát-síró leányról.¹ (Ez egyúttal legrégebbi irodalmi mesénk.) De ennél a részleteiben igen gazdag «apró» és aprólékos irodalomnál átfogóbb jelentőségű Gerő György jezsuita író kétkötetes munkája, a *Keresztény Herkules*, amely — de Backer-Sommervogel szerint — pontosan a kor fordulóján, 1760-ban jelent meg.²

Gerő Györgyről³ nem sokat tudunk. Munkája mindaddig amíg fel nem hívtuk rája a figyelmet,⁴ alig volt több pusztán elszigetelt könyvészeti adatnál. Lényegében még ma is az Pedig szellemi multjánál, motivális, formatörténeti vonatkozásainál fogva mindenképen rászolgált arra, hogy egyszer végre részletesen foglalkozzunk vele s megvilágítsuk európai forrásvidékét. Heroikus történet szemlélete a germán-román világban gyökerezik. Regényformája abbana pillanatban, amikor magyarul megszólal, őshazájában már idejét multa, nálunk viszont mindenképen időszerű s együttlélékzik a kor ízlésével.

1. Belső forma.

A *Keresztény Herkules* a maga architektonikusan megépített két részében hatalmas anyagot ad (IV. Henrik német császár, VII. Gergely pápa, Mathildis tusciai őgrófnő harcait, az első keresztenshadjárat előkészületeit, Bouilloni Godefred «napnyugoti» és «napkeleti» tetteit), számtalan embert mozgósít, nyugat és kelet között roppant távolságokat fog át. Cselekvénye átmenet híján, drámai megjelenítéssel az események mozgalmas közepébe vezet. Megpróbáljuk nyomon követni a

¹ L. *Mesenyomok* 17, 28—31 l.

² De Backer-Sommervogel: *Bibliothèque de la compagnie de Jésus. Bibliographie*. III. p. 1357—58. Előttém a következő kiadása van: *Keresztény Herkulesnek Bullioni Godefrednek Hadi Munkái. Irta Deákbold Gerő György Jesus Társaságabeli Szerzetes Pap.* Kassán a Jesus Tarsasága Akadémiai Kollegiumának betűivel, 1768. Esztendőben. (De Backer-Sommervogel adatának helyes-égét e pillanatban nem tudom eldönteni; lehetséges, hogy az 1760-as szám csak elírás 1768 helyett.)

³ 1732 (Szekszárd) — 1768 (Ungvár). V. ö. de Backer-Sommervogel, III. p. 1357. — Színnyei: *Magyar Örök*, 1894. III. 1182. h.

⁴ Legutóbb: *Mesenyomok*, 4 l.

menetét, úgy amint ebből az első drámai magból kinő, egyre több felé ágazik, bonyolódik, hol előre, hol hátra hullámzik, mintegy bujósdit játszik az olvasóval.

IV. Henrik német császár 1085-ben a Grona-mocsár partján megütközik ellenfelével, a szász Rudolfal. Serege megfutamodik s őt is magával sodorja. Ekkor legkiütönb vitéze, a «Sasviselő», a győztes ellenség közé rohan s ledőfi Rudolfot, megállítja a futókat, majd a császár keresésére indul; hetednapra megtalálja és visszavezeti a táborba. Nagy az öröm, csak a Sasviselő szomorú, mert azt a lesújtó hírt hallotta, hogy szerelmese, Mathildis tusciai grófnő, Olaszország «Vitzé Királynéja», a császárra «ellenséginek fejedelmét szereti.»

A császár Mathildis ellen vonul Olaszországba. Kíséretében van a Sasviselő — aki nem más, mint Bouilloni Godefred. Mathildis megerősíti Kánuziomot (Canossát) s ott várja be Henriket. Ez azonban Rómának tart és ostrom alá fogja. Elsőnek Godefred rohan be a városba. Mathildis nagy gyötrelmeket áll ki: szereti a fiatal lovagot és gyűlöli urát, a császárt. Most is azon gondolkodik, hogyan vihetne segítséget a Róma várába zárt Hildebrand (VII. Gergely) pápának. A Sasviselőt ezalatt az ellenség üldözése közben súlyos baleset érte s most betegesen fekszik sátrában. A császár csakhamar visszatér Németországba, feleségül veszi Godefred hűgát, Adelaidát (kit azután Prakszédnek nevez), Godefredet megteszi «Lothária Vitzé Királyává», de arra a hírre, hogy Mathildis feleségül megy Guelfó cseh herceghez, ismét olasz földön terem. A császár is, Mathildis is hajlik a békés megegyezésre. Kárpínétumban megindulnak a béketárgyalások. Ugyanekkor egy titokzatos lovas száguld a város felé, szívében egyetlen érzés: a bosszú. Ez a «Bosszúálló» újra Bouilloni Godefred. Belgiumból, ahol Isten visszaadta egészségét, hűga sorsa hozta Olaszországba; meghallotta, hogy a császár házasságtöréssel vádolja s fogságra vetette Prakszédet. Godefred kiszabadítja hűgát és Kánuziomba viszi Mathildishez. Odajő a fiatal Konrád is, a császár fia, aki pártot ütött apja ellen. Általános közöttük az öröm. (Mathildis egy bizalmasa ekkor elmondja a királyné élettörténetét gyermekkorától kezdve az elbeszélés időpontjáig, küzdelmét a jog és közszabadság védelmére a császár kancellárja, Gibert ellen, harcát Henrik ellen és hűségét VII. Gergely utóda, II. Orbán iránt. Megtudjuk azt is, hogy szíve Godefredhez húz, s csak Orbán pápa rábeszélésére ment feleségül Guelfóhoz.)

Godefred fogadalmat tett, hogy keresztes hadjáratot indít a Szentföld visszafoglalására. Most beváltja fogadalmát. Elbúcsúzik Mathildistől, Prakszéd-től, Konrádtól, hazatér Belgiumba, eladja birtokait s készülődik az útra. Segítőtársa, Remete Péter, Krisztus parancsából bejárja Napnyugat minden fejedelmi udvarát, szónokolva és harcra lelkesítve. A platzenziai (Piacenza) s kláramonti (Clermont-Ferrand) gyűlések után mindenfelé kitérik a keresztet. Péter ötvenezerral előre vonul Konstantinápolyig. Ide érkezik Godefred és öccse, Balduin, a normann Gvizskárd Róbert, Buamund (Bohemund), Tankred és Gulielm. Megegyeznek Elek (Alexios) görög császárral s végre megindulnak. Nikodémia alatt Remete Péter seregének töredékeivel találkoznak. Hosszú, fárasztó harcok után, amelyek során Godefrednek «adatott a hadifejedelemség», a keresztények éhséggel, betegséggel küzködve megérkeznek a Szent Város falai alá. Megindul az ostrom. Godefred csodákat művel. A törökök elszántan

védekeznek. Ördögi bűbáj is segíti őket. Minden hiábavaló: a bástyákra kitűzik a fővezér zászlaját. A diadal pillanatában Godefred gyapjú ruhában, fegyvertelenül, alázatos fővel Krisztus koporsójához járul s buzgó könnyhullatás között ad hálát Istennek s Isten Szűz Anyjának. Nyolc nappal a város megvétele után Jeruzsálem királyává választják. Ő azonban elhárítja magától a koronát s beéri azzal, amelyet Krisztus viselt. Ő csak Krisztus koporsójának óhajt óre lenni. — Ezalatt Mathildis legyőzte Henriket, Prakszéd kolostorba vonult, Konrád megnősült, Gibert és II. Orbán meghalt. Mathildis győzött Napnyugaton, Godefred győzött Napkeleten: megszűnt minden akadály, amely eddig elválasztotta őket. De Godefred elhárította magától a földi koronát s most a földi szerelmet is elhárítja.

Koncepciója szerint a *Keresztény Herkules* a naiv történeti elbeszélés és a «naiv eposz» között áll: egyfelől olvasó közönséghez fordul, másfelől hallgató közönség akusztikájához igazodik. Ez a felemás forma a modern regény kezdeteire utal, amikor a hős elhagyja a legenda, a lovagi epika, az Amadis irreális világát s a görög regény kalauzolása mellett meg a renaissance-szellem támogatásával ellenőrizhetőbb, szilárd talajra lép. Minden földrajzilag meghatározott térben, Belgiumban, Németországban, Olaszországban, Kisázsiaiban, de határtalan időben történik. Az események bármikor megszakíthatók s bármikor folytathatók, a nélkül, hogy a szerkezet elhomályosulna. Az idő nem teremtő fejlődés, hanem közömbös, egyenletes folyam. Az emberek készen, kialakultan kezdik s változatlanul fejezik be pályájukat. A mellett egyöntetűek: az erényes ember tetőtől talpig erény, a bűnös tetőtől talpig bűn. Biológiai formájuk szerint fiatalok és öregek, de valójában nincs koruk, sem tartásukban sem beszédjükben nem mutatnak különbséget. Az időbeliség kategóriáján kívül élnek. cselekszenek, szenvednek s úgy is halnak meg: az elmúlás nem nagy nyomot rajtuk. Az évszámok pusztán tájékoztató jegyek.

A világkép egységes és zárt, mint a középkorban. A fizikai és metafizikai tájékozódás pontjai, a föld és az ég, összeérnek. Legfelül áll Isten, Krisztus, a Szent Szűz, jóakarattal nézik a jókat, a kiválasztottakat, s ha kell, jelekkel, csodákkal avatkoznak a sorsukba. Ami Istentől származik, ami Istenért van, azon rajta van a diadal, a megdicsőülés fénye, ami Isten ellen irányul, az homályba borul. Minden magánjellegű dolog, öncélúság és az önkény eleve el van vetve. Az egyéni lét problematikája fel sem merülhet. Minden teremtett lénynek megvan a maga kijelölt helye a hatalmas koordinátarendszerben, funkciója, értéke meg van szabva Istenhez való közelsége, Istentől való távolsága szerint. Minden politikai ellentét a sacerdotium és imperium, minden erkölcsi ellentét az isteni és ördögi világ, minden érzelmi ellentét az égi és földi szerelme ellentétére redukálódik. Szociológiailag észrevehető társadalmi osztály mindössze egy van: a lovagi. A nép, a paraszt, polgár a leg-

jobb esetben statisztika szerepet kap. Találkozásoknál, felvonulásoknál, beszélgetéseknél a XVII. század udvari ízlésének szokásai és formái az irányadók.

Az emberi rangsorban legelső, legmagasabb helyen áll a keresztény hős. Lényegében udvari ember, de távol áll minden színleléstől s ravasztságtól. Állhatatos és elnyomja indulatait. A lemondás és önfegyelem patosza veszi körül az alakját. Hősisége passzív hősiség. Egyetlen örökös rajongás, mely alsóbb fokon a földi Jeruzsálem, legeszményibb fokon a mennyei Jeruzsálem felé irányítja a tekintetét. Szeme előtt állandóan ott a végső cél, a szent szolgálat. Profán kísértés, profán szenvedély nem fog rajta. Haragja szent harag, öröme szent öröm, szerelme szent szerelem. Mintha létének nem is lennének biológiai-fiziológiai feltételei. Lelkesedésének csak szent forrásai vannak. Örömben és szenvedésben, békében és hadban, trónon és börtönben, egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy ő a *civitas Dei* lovagja, hogy reprezentatív szerepe, helye kötelez. Minél teljesebb benne lovagi osztálytudatának etosza, minél hívebben teljesíti reprezentatív küldetését, annál nagyobb a hősisége. Isten nevében és Isten nevével nem riad vissza semmitől; amíg él, magán érzi Isten szemét; halála egy új, tisztultabb élet kezdetét jelenti.

Ez az alaptípus. Legtisztábban, legvégtetesebb eszményiséggel Mathildis és Godefred testesíti meg. A regény első, nyugati részének Mathildis, második, keleti részének Godefred az uralkodó csillagképe. Pályájuk állandóan keresztjezi egymást, csak végül találkozik a közös feladatban. Mathildis elejétől végig a sacerdotium szolgája és védője, Godefred eleinte az imperiumot szolgálja, de aztán ő is megtér a szent szolgálathoz. Mindakettlen végig szenvedik a földi szerelem minden gyötrelmét s csak súlyos megrázkódtatások árán találnak haza az égi szerelemhez. Életük a lemondás és önfegyelem iskolája: Mathildisé érzelmesebb, hevesebb, Godefredé férfiasabb, patetikusabb.

Godefred az elsőik között is legelső. Csodák veszik körül gyermekségét és ifjúkorát, csodák egyengetik az útját, csodák nagykorúsítják. Jóslatok, álmok, égi jelek utalnak jövőre nagyságára s királyságára. A szent konvenció eleven szobra Istenközelsége nem homályosul el soha. Ami érzékiség van benne, az végül szent érzékiséggé szublimálódik. Gáncs és folt nélküli lovag, a legkegyesebb és legvitézesebb. Keresztény Herkules, sztoikus bölcs, aszkéta egy személyben, de hiján minden modern pogány quietismusnak. Példa, vezető, kezdeményező; veszélyben a végső menedék. Krisztust követve, az értelem állandó ellenőrzése mellett el jut Henrik táborából az Olajfák hegyére. Talán az egyetlen lovag, akinek nem telik kedve vérontásban és kegyetlenségben.

Godefred körül keringenek a kisebb bolygók: az ő földibb, emberibb alakmásai, rokonai, barátai, hívei. Ők is keresztény hősök, de az önfegyelem, a lemondás, a kegyesség, a hősiesség alacsonyabb fokán. Minél távolabb állanak tőle, annál egyoldalúbbak, fegyelmezetlenebbek, annál kevesebb bennük a szent vonás, annál több bennük a profán elem, annál kevesebb bennük a lemondásra s önfegyelemre s annál több bennük a kegyetlenkedésre, vérengzésre, profán gyűlölködésre való hajlam, annál inkább hiú célok vezetik elhatározásukban és tetteikben.

A másik sarkon helyezkednek el a *civitas diaboli* képviselői, Henrik császár és köre, az egyház ellenségei, gonoszok, cselszövők, elvetemültek, kiátkozottak. Lovagok és keresztények ők is, de már csak forma szerint azok, a belső lovagiság és kereszténység minden jele nélkül: profán szenvedélyek vak, felelőtlen és fegyelmezetlen rabjai. Életük egyetlen pozitív értelme a gonozságuk. Csak árnyalati különbségek választják el a pogányoktól.

A pogányokat már sem a forma, sem az osztálytudat nem kötelezi. Ők a megtestesült Antikrisztus, a minden ellenőrzés, fegyelem alól felszabadult irracionalitás; ők a céltalan pompa és dicsőség, vérszomjúság és bosszúvágy, a céltalan tömeg és áldozat. Értelmetlen az életük, s értelmetlen a haláluk. Egyetlen hivatásuk, hogy anyagul szolgáljanak a keresztény hősi-ségnek, hogy közvetett eszközei legyenek a keresztény mártíromságoknak. Ők az árnyék a keresztény fény mellett.

Ebben a világban, ezekben az emberekben ölt testet a történelem. Ez a történelem minden ízében «szent» történelem; az isteni és ördögi hatalmak, a ragyogó földfeletti és a sötét földalatti erők küzdelmének eredője. Hol rideg adat- és példatár, hol dúsabb panoráma, hol alakokkal megrakott színpad. Véletlen nincs. Az egyén, a leghősibb egyén sem számít. Csupa hullám a ráció és az irracionalizmus két sarka között. A jó haza talál, a gonosz elmerül. Látszólag az ember szabad akarata dönt, de a keresztény hős valójában mindig csak az isteni végzet és gondviselés, az eleve-elrendelés sugallatára és parancsára cselekszik, a keresztény emberiség javára.

Az elbeszélő nem teremt a maga erejéből, csak beszámol, válogatás nélkül. Tökéletesen azonosítja magát hőseinek időpontjával; jó hőseivel érzelmileg és gondolatban is azonosítja magát. Nem idéz kísérteteket, nem él az álromantika szokott eszközeivel és túlzásaival; a multat szépnek és hősiességnek találja egyszerűen azért, mert mult, mert adatokat szolgáltat isten akarátának történetéhez. Teljességre törekszik. Egyetlen névvel, egyetlen adattal sem marad adósunk. Minden fontosabb szereplőnek elmondja az életrajzát vagy történetét. Sokszor félbeszakítja az elbeszélés menetét, hogy pótolja az előzményeket. Láthatóan jól esik elbeszélnie: kiaknáz minden hálás

alkalmat, minden «termékeny» jelenetet, megragad minden eszközt, hogy olvasójában ébrentartsa a «szent» érdeklődést, hogy ki ne fogyjunk a lélekzetből. Azt meg kell adni, hogy ért hozzá. Találkozások, tanácskozások, párharcolok, rajtaütések, vár-ostromok, csaták, diadalok és vereségek, tartalmas és tartalmatlan nevek, nyugati és keleti városok mozgalmak egymásutánban vonulnak el az olvasó előtt. A nyugati és keleti hadszíntér helycseréje csak topográfiai változást és az erők átcsoportosítását jelenti.

Allandóan az az érzésünk, hogy a legmélyebb középkorban járunk, hogy krónikát vagy legendát olvasunk. De ugyanakkor lehetetlen észre nem vennünk, hogy a zárt epikai-történeti világkép itt is, ott is veszít naív zártságából, hogy az irreális mértékekhez igazodó emberszemlélet lépten-nyomon engedményeket tesz egy modernebb, földibb látásmódnak. Az események mélyebb hátteret kapnak, a mozdulatlan képek helyenként mozgó képekké változnak, a tájrajz, a kezdetleges leírások észrevehetőbb atmoszferikus szerephez jutnak, a mult nagy ritkán valóban történelem gyanánt, a «ma» megmérhető, értelmezhető, sőt kritizálható alakmásként hat. De ami talán ennél is fontosabb: a hős, elsősorban Mathildis és Godefréd, időnként leveti a típus, az osztály, a kollektív «lét» álarcát, kilép a homályból, mer «egyéni» lenni, magára maradni, megmutatja, elemzi «lelkét» gondjait, vágyait, úgy, ahogy ezt a lélektani elemzés új érzelmes divatja sugallta neki.

A *Magyar Herkules* fordítás: mindaz, amit itt elmondotunk, inkább csak a szó intentionális értelmében él benne. Annál teljesebben érvényesül viszont a latin eredetiben, ahol törekvés és forma tökéletesen megfelel egymásnak.

2. A latin «ősforma»; barokk elemek.

A *Magyar Herkules* latin eredetijét Guillaume de Waha-Baillonville luxemburgi jezsuita¹ (szül. 1615. Melreux-ben, megh. 1690. Liège-ben) írta, épületes alkalmi munkák, vallásos ódák, egy Borgia Ferenc-dráma, egy Nagy Szent Vilmos-életrajz szerzője. Herkules-regénye 1673-ban jelent meg első kiadásban (*Guilielmi de Waha Melreusii e Societate Jesu Labores Herculis Christiani Godefredi Bullioni. Insulis Flandrorum, Typis Nicolai de Rache MDCLXXIII.*)

A regény szíves olvasóközönségre található Európában szerte. Már 1687-ben újból megjelent,² s ösmerjük egy müncheni³ meg két magyarországi kiadását 1746-ból és 1749-ből. Megviláglí-

¹ V. ö. de Backer—Sommervogel, VIII. p. 949—50.

² Újabb kiadása: Leodii 1687.

³ Monachii, 1680.

tása épen ezért segít egy-két ponton eloszlatni azt a homályt, mely mind a középeurópai, mind a magyar irodalmi ízlés történetének egyik legismeretlenebb fejezetét takarja. S vele együtt a barokk problémát.

Ma már egyre tisztábban látni a barokk negatív és pozitív jegyeit.¹ A barokk nem azonos sem ellenreformációval, sem katolikus restaurációval, sem pedig jezsuita stílussal; nem jelent sem romantikus újjászületést a középkor szelleméből, sem amolyan krisztianizált humanizmust. Mindez hozzátartozik a lényegéhez, de épenséggel nem meríti ki. A barokk legmélyebb értelme szerint a középkor természetes, szerves folytatása, «ősze» és befejezése, «utolsó hangja» azokban az országokban, ahol nem volt reformáció, vagy győzött az ellenreformáció, ahol egy pillanatra sem szakadt meg s nem homályosult el a katolikus szellemi élet folytonossága. (Kivétel csak egy van: Franciaország.) Mintha közben mi sem történt volna, Szent Ágoston tovább él a kor történet- és társadalomszemléletében, Aquinói Szent Tamás Suárezben vagy Juan de Lugóban, a középkor német és román misztikája Teresa de Jésuban vagy Juan de la Cruzban, az Imperium- és a Róma-gondolat az abszolutizmus politikai eszméjében, a lovagiság eszménye az udvariság és rendiség eszményében, a misztériumdrama az új drámai látványosságokban. Aristoteles még mindig időtlen tekintély. A keresztény hősmonda leggazdagabb olvasókönyve, a *Legenda aurea*, még mindig kimeríthetetlen ihletője, forrása művészek és drámaíróknak. Az Amadis-regény még mindig izgató olvasmány, lovagi vitézség és kalandvágy tüköre. S mindez nem romantika, hanem eszményi valóság, a legrosszabb esetben «könyvélmény», sőt, ha csak fikció is, hitele semmivel sem kisebb, mint volt a középkorban. Középkor ez is, de természetesen más síkban, idegesebb, érzékenyebb változatban, úgy ahogy a halál pillanatában mutatkozik, hippokrate-i vonásokkal teljesen. A katolikus világkép és világérzés hordozóinak, akár tetszik akár nem, számot kell vetniük az egyetemes európai világkép és világérzés változásaival, a nem-katolikus Európa szellemi-érzületi forradalmaival, reformációval, humanizmussal, a földrajz, csillagászat, természettudományok felfedezéseivel, Baconnal, Descartes-tal, Spinozával. A metafizikai tájékozódás pontjai meginognak, eltolódnak, útjai elhomályosulnak, a tájékozódás maga egyre nehezebb, fárasztóbb, s egyre nagyobb patosz kíséri. Minden lépés kétellyel és csalódással, meglepetéssel és megrázkódtatással jár. Itt természetesen csak a legritkább esetekben lehet szó idillikus csendről, klasszikus egyen-

¹ Az elméleti-történeti alapvetéshez: Turóczi-Trostler József: *Az ismeretlen tizenhetedik század*. Magyar Nyelvőr. 1933. — U. a. *A magyar szellem európaizálódásának első formái*. Balassa-émlékkönyv, Budapest 1934.

súlyról, arányosságról, architektonikus építkezésről. A józan úttól való irtózás az irracionális erőinek olyan felszabadításához vezet, amilyenre még nem volt példa s nem is lesz a germán romantikáig.

Hogyan illeszkedik ebbe a képbe a *Hercules Christianus*?

Tárgy- és hősválasztása legközépkoribb s egyúttal a legidőszerűbb.

Godefred¹ a középkor «dux christianissimus»-a, a keresztény együttérzés, az imitatio Christi s az athleta Christi legsugárzóbb példája, a latin (Fulco-Gilo: XII. sz.), francia (Chanson d'Antioche, Chanson de Jérusalem, Le Chevalier au Cygne, Roman de Godefroi de Bouillon . . .), német költészet, számtalan középkori legenda, krónika, gesta ünnevelt hőse. A középkor történeti-mondai panteonjában Nagy Károly és Julius Caesar mellett van a helye, de alakja egyetemesebb, nemzetfölöttibb minden más nemzeti monda hősenél. A renaissance, a reformáció, a racionalizmus nem homályosítják el a népszerűségét, sőt a kereszteshadjáratok és a török háborúk meg az ellenreformáció természetes párhuzama, ha lehet, még csak fokozzák eleven hasonlat- s példaértékét, ha lehet, még közelebb hozzák személyiségét. Bongars,² Duchesne³ s mások kritikai kiadásai és forrásgyűjteményei hozzáférhetővé teszik az egész történeti-mondai anyagot. Így érthető, hogy az új korszak «legközépkoribb» és legmodernebb költője, Tasso, épen Godefredet választja eposzi hősül,⁴ s hogy az ő példáját követi az epikusok hosszú sora. Az iskoladráma is siet kiaknázni a hálás tárgyat.⁵

¹ A következőkhöz v. ö. M. Michaud: *Bibliographie des croisades I. (Histoire des croisades VI.)* Paris. — U. a. *Bibliothèque des croisades I—II.* Paris 1828. — H. von Sybel: *Geschichte des ersten Kreuzzugs.* Leipzig 1881. — H. Schindler: *Die Kreuzzüge in der provençalischen u. mittelhochdeutschen Literatur.* Dresden 1889. — Bédier et Aubry: *Les chansons de croisade.* Paris 1909. — A. von Ruville: *Die Kreuzzüge.* Bonn u. Leipzig 1920. — Merker-Stammler: *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte.* Berlin 1926/28. II. 184 l. — M. Manitius: *Geschichte der lat. Literatur des Mittelalters* III. (I. von Müller-W Otto: *Handbuch der Altertumswissenschaft* IX. Abt. II. T. III. Bd) München 1931. 415 l. és 657 l.

² *Gesta Dei per Francos, sive Orientalium expeditionum et Regni Francorum Hierosolymitani historia.* . . a Jac. Bongarsio. Hanoviae 1611.

³ *Historiae Francorum scriptores coetanei, ab ipsius gentis origine ad Philippi IV. dicti Pulchri tempora, cum epistolis Regum, Romanarum, Pontificum, Ducum, Comitum, Abbatum et aliis veteribus rerum Franciarum monumentis; opera et studio Andreae et Francisci Duchesne. Lutetiae Parisiorum 1636.*

⁴ V. ö. V. Vivaldi: *Sulle fonti della Gerusalemme liberata.* Catanzaro 1898. — U. a. Prologomeni ad uno studio completo sulle fonti della Gerusalemme liberata. Trani 1904. — Belloni: *Gli epigoni della Gerusalemme liberata.* Padova 1898. — E. de Maldè: *Le fonti della Gerusalemme liberata.* Parma 1910.

⁵ K. Reinhardtstöttner: *Forschungen zur Kultur- u. Literaturgeschichte Bayerns.* Bd. 5. 1897. 36 l.

Amint látni, Waha gazdag és élő hagyományra támaszkodik. Azonkívül ott van mögötte a harmincéves háború patosza, a kor új történeti érdeklődése és kiolthatatlan forrásszomjúsága. S végül, hogy a vallási, érzelmi meg politikai ösztönzés se hiányozzék: Európa épen most készül döntő harcra a török ellen. Waha szemtanúja ennek az utolsó kereszteshadjáratnak. Történeti tájékozottsága teljes és meglepően sokoldalú. Megnéz, megszólaltat minden kezeügyébe eső forrást. Felhasználja Bongars, Duchesne egész anyagát. Gátlás és akadály nélkül talál vissza a középkorba, sőt — s ez a tény igazolja a középkor meg a barokk viszonyáról elmondottakat — úgy jár-kél, úgy él benne, mintha a maga korában járna. Az elemi rokonság természetes érzésével vallatja a középkor krónikásait és a kereszteshadjáratok tudósítóit. Jegyzeteiben sorra előkerül minden nagyobb és ismertebb név: Witerbói Gotfrid, Freisingi Ottó, Hersfeldi Lambert, Sigebertus Gemblacensis (Gembloux), P. v. Bernried (*Vita Gregorii VII*), Malmesburyi Vilmos, Agilers (Aguilers) Raimund (*Historia Francorum, qui ceperunt Hierusalem*), Robertus Monachus (*Historia Hierosolymitana*), Albertus Aquensis (Aachen v. Aix: *Historia Hierosolymitanae expeditionis*), Fulcherus Carnotensis (Chartres: *Historia Hierosolymitana*), Wilhelmus Tyrensis (*Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*), P. Tutebodus (*Historia de Hierosolymitano itinere*), Ordericus Vitalis (*Historia ecclesiastica*), Petrus Damiani, Anna Commena (*Alexiadis*)... s mellettük egy csomó névtelen krónikás, vita-író. Felhasználja VII. Gergely pápa levelezését és sűrűn idéz Donizo canossai barátinak Mathildisről írt hexameteres költeményéből, mely különös emléke a renaissance-előtti naiv «antik-élmény»-nek.¹ Viszont feltűnő, milyen ritkán fordul «modern» szerzőhöz: Blondushoz, Sabellicushoz, a protestáns Crantzhoz, a katolikus Baroniushoz, J. Lipsiushoz. Ha valahol, itt kézzelfogható a barokk-probléma és az új történeti tudat kialakulása.

Waha a pozitivistá tudós lelkiismeretével jár utána adatainak. Ahol hézag mutatkozik a hagyományban, ott pótolja, ahol ellentmondásokra bukkan, ott áthidalja őket. Válogat, módosít, elvet; elfogad minden csodát, mihelyt források s tanúk hitelesítik. De minden «középkoriséga» mellett sem tagadhatja meg a maga korát. A katolikus történetírás fokozódó kriticismusa őt is kritikai állásfoglalásra kényszeríti. Psychologi-áló hajlamán, elemző szenvedélyén meglátni az *exercitia spiritualia*, az új ember- és lélekismeret, a karakterológia hatását, mozgóképein, tájrajzain, jelenetezésein a németalföldi barokk s a jezsuita színpad közelségét. A szerkesztés és építkezés techni-

¹ V. ö. A. Pannenberg: *Studien zur Geschichte der Herzogin Mathilde v. Tuscien*. Göttingen 1872. és Manitius, 662 l.

kájában a latin barokk-epika csodált remekét, Barclay *Argenisét*, tartja szem előtt. De van valami, amit nem kellett eltanulnia senkitől, amit készen hozott magával — ez az ő kifogyhatatlan elbeszélő kedve.

A regény címe — *Hercules Christianus* — középkori-humanista örökség: két különböző világkép, két ellentétes etosz százados együttlésének s kényszeregyezményének nyelvemléke.

Az antik Olympos istenei és félistenei a középkorban is tovább élnek¹: könyvekben, szobrokban, álmokban. Csakhogy régi életüktől mindenképen elütő funkciójú életet. Ragyogó apollói világukból újra dionysosi félhomályba süllyedtek, démonokká, hazajáró kísértetekké züllöttek. Megfejtetlen nevek és jelek. Egyfelől félszeg rémület, másfelől félszeg áhítat veszi körül őket. Céltalan pogány szépség itt felejtett tanúi. Így tengődnek, míg a renaissance vérrokon teremő emlékezete meg nem szólaltatja őket, vissza nem adja méltóságukat. Az emberek addig is állandóan kísérletet tesznek a meghódításukra: keresztény jeggyel látják el őket s ezzel megfosztják őket démoni valójuktól. (Hasonló veszélytelenítéssel recipiálták valamikor az egyházatyák a pogány filozófiát és költészetet.) A hódítás egyre nagyobb területeket fog át. Végül alig marad név vagy fogalom, amely elé ne járulna a «christianus» jelző (Seneca, Plato, Cato, Jason, Cicero christianus...). Időnkint s helyenkint elmosódik a határ a Golgota és az Olympos között. A pogányság és kereszténység kölcsönösen kicserélik jegyüket.² Ha Erasmus Sokratest idézve így imádkozik: «Sancte Socrates, ora pro nobis!», ha ő, aki kijárta a devotio moderna kegyes iskoláját, az «imitatio Christi» helyett «imitatio Promethei»-t hirdet (Prometheus est nobis imitandus...)³, akkor a maga rajongó nemzetléke nevében beszél. Azon pedig már meg sem ütközünk, ha a német Mutianus Rufus a «Campi Elisii»-t, a «Jovis aula»-t, az Olympos fogalmilag az «aeterna requies»-szel, «coeli regnum»-mal egyezteteti, az Úrvacsorát «pocillum és libum Jovis»-szal helyettesíti, Krisztust Jupiterrel azonosítja, Máriát «Jovis famula»-nak nevezi, «sancta Juno»-t, «noster Hercules Jesus»-t emleget vagy habozás nélkül kijelenti: «Cum Jovem nomino, Christum intelligo et verum Deum.»⁴ Az antik nevek és fogalmak hasonlatértékét is hamárosan felismerik. Modern uralkodónak, gondolkodónak, szónok-

¹ Fr. v. Bezold: *Das Fortleben der antiken Götter im mittelalterlichen Humanismus*. Bonn u. Leipzig 1922.

² V. ö. E. Cassirer: *Individuum u. Kosmos in der Philosophie der Renaissance*. Leipzig 1927. 75 l.

³ R. Pfeiffer: *Humanitas Erasmiana*. Leipzig 1931. 15 l.

⁴ Fr. Halbaum: *Mutianus Rufus. Seine geistesgeschichtliche Stellung*. (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters u. d. Ren. Bd. 38.) Leipzig 1929. 114. l.

nak, költőnek... hallatlanul emeli rangját, fokozza tekintélyét, ha keresztény Caesarnak, Platonnak, Cicerónak, Vergiliusnak nevezik.

Ennek a világ-, fogalom- és névsyncretismusnak végső, merész következtetéseit a XVII. század vonja le festészetben, szobrászatban, költészetben. Csak az a különb-ég, hogy azelőtt inkább az antik névre esett, most inkább a keresztény jelzőre esik a hangsúly. Még a hazai latin irodalomban is találunk ilyen címekkel: *Terentius Christianus* (Schönaeus Cornelius, Várad 1656), *Columnae Herculis Christianae* (Kassa 1675), *Zodiacus Herculeo-Atlantis Pannoniae...* (Lőcse 1677), *Virgilius Evangelizantis Christiados Libri XIII.* (Debrecen), *Aeneas Habsburgus.* (Nagyszombat 1695) — a Cato, Cicero, Seneca christianusokról nem is beszélve.

A népszerűbb antik nevek között is a legnépszerűbb a Herkulesé.¹ Érthető, hiszen ellentmondás nélkül egyesíti magában a keresztény hősmonda két végletes eszményét: az emberfeletti cselekvő hősiséget s az emberfeletti szenvedő mártíromságot; az egyiket is, a másikat is a teljesítőerő legmagasabb fokán képviseli. Modern divatját a képzés és a szobrászat készíti elő. A festőket főleg Prodikos meséje (Herkules a válaszüton) foglalkoztatja.² A XV. századtól kezdve gyakoriak az ilyen keresztnevek: Hercules, Herculiscus, Herculisca. A barokk pazar felelőtlenességgel osztogatja az antik félisten nevét és rangját abszolút uralkodóknak, diadalmas hadvezéreknek. Van fejedelmi család, ahol hagyomány a neve. Számos opera, dráma, regény (H. A. Buchholtz!) névadó hőse. S így valóban barokk szemnek való látvány, amikor közös néven egyesül a leghíresebb pogány és a legünnepeltebb keresztény hős.

3. A magyar Herkules.

Gerő György teljes hűséggel, úgyszólván középkori személytelenséggel magyarítja de Waha *Herculesét*. Önállósága néhány technikai-szerkezeti beavatkozásra vagy módosításra szorítkozik. A latin munka szinte szünetek híján hét terjedelmes könyvbe zsúfolja az eseményeket. Gerő két arányos részre tagolja (I. Keresztény Herkulesnek Bullióni Godefrednek Napnyugoti munkái. II. Keresztény Herkulesnek B. G.-nek Napkeleti munkái), a könyvek számát felemeli tizennyolcra. alcímekkel látja el őket, ami áttekinthetőbbé teszi az egészet:

¹ V. ö. E. Cassirer: i. m. 77, 164. l.

² F. Riedl: *Der Sophist Prodicus und die Wanderung seines Hercules am Scheideweg durch die römische u. die deutsche Literatur.* Jahresbericht des k. k. ersten Staatsgymnasiums zu Laibach 1908. — E. Panofsky: *Hercules am Scheidewege,* (Studien der Bibl. Warburg 18.) Leipzig 1930.

«A Deák Író a különbözőféle dolgokat össze keverve hét könyvekben, én el választva tizen nyoltzban írtam, az Olvasónak bővebb' értelmére is, pihenesére is» (Intés a' kegyes olvasóhoz).

Gerő nyelve elvont, értelemhez forduló «könyvnyelv». Sokszor csak szókincsében magyar, mondatritmusában, érületében, etozsában pedig nemzetfölötti. De felhasználja azt is, ami nyelvünkben a humanizmus és reformáció nyelvi eredményeiből közkeletűvé lett, egy sereg «lésüllyedt», elnépiesedett barokk díszítményt. Sőt arra is akad példa, hogy rá-ráfeledkezik az élő, beszélt, megrögzítetlen nyelvre. Ilyenkor frissen, közvetlenül hat. Mintha nem is választana el bennünket másfélszáz év az időpontjától. A feltétlen formai hűség eszményét úgy próbálja megközelíteni, hogy nagyobb egységek helyett elszigetelt mondatokat, mondatok helyett önálló szavakat fordít. Anyanyelve szellemét alárendeli a barokkizált latinnak, s ahol a kettő összeütközésbe kerül egymással, ott habozás nélkül áldozza fel anyanyelvét. Munkája magis történeti értékű teljesítmény: az éretl XVII. század katolikus történetiszemléletének, érületi, gondolati tartalmának leggazdagabb magyar kifejezése. Ezenkívül a XVIII. század eleji magyar könyvnyelvnek olyan sokoldalú mozgósítása, amilyenre még nem akadt példa, s egyúttal ennek a nyelvnek első becsületes erő- és teherpróbája egy jósokáig elhanyagolt területen, az irracionális érület és az irracionális képzelet világában. Ez a merev, felemás nyelv szerencsés pillanataiban olyan föld- és emberközébe hozza az elbeszélés szent csodáit, rajtaütéseit, várostromait, borzalmas, fényhomályos jeleneteit, hogy látni és hallani őket. (R. Cincius merénylete Gergely pápa ellen karácsony éjszakáján!)

A Keresztény Herkulesnek ott van a helye a magyar regény előcsarnokában.

* * *

Függelék.

Gerő a latin *Herkules* antiksabású verses idézeteit hol epikus tizenkettőssel, hol hexameterrel forlítja. Kísérletein meglátszik, hogy az antikizáló magyar verselés őskorában járunk: semmivel sem jobbak, de nem is ügyefogyottabbak a Szentkirályi Sámuelek, Birsi Ferencek rögtönzéseinél. Akárcsak ők, Gerő is csupán a szemhez fordul. ellenőrizhető, megmérhető metrumot igyekszik átmenteni, a metrum mögött lüktető ritmus iránt semmi érzéke. (Ezzel az utolsó lépéssel különben Berzsenyiig kell várni!). Antikizáló verselésünk története számon fogja tartani fordításait, nem értékük, hanem keletkezésük időpontja miatt. Itt közöljük őket:

1 L. Császár Elemér: *Deákos költők*. Budapest 1914.

(de Waha 106 l.)
Petra dedit Petro, Petrus
diadema Rudolpho.

(de Waha 180 l.)
Omnibus ex istis equites
habet alta Mathildis.

(de Waha 194 l.)
Tres magni proceres, dux,
rex comes: attamen horum
Quemque manet regnum
regia virgo manet.
Sed versabit amor sortis:
hos regia quamvis
Jura manent, hi dux, rexque,
comesque manent.

(de Waha 450 l.)
Evehitur lintri trans pontum
fama Mathildis,
Nomine de cuius Turcarum
castra loquuntur.

(de Waha 547 l.)
Vaticinium Eduardi Regis
Arbor fatali viridis succiditur ictu:
Pars abscissa suo stipite
summa cadit:
Hoc amota procul trans iugera
terra feretur:
Post iterum stirpi reddita,
poma feret.

1.

(Gerő I. 176 l.)
Kő szál Péternek; Péter Szent
Papja Romának
E Koronát Szentség Székéből
adta Rudolfnak.

2.

(Gerő I. 301 l.)
Gyűjt mind ezekből hadat
a Tsászárra Mathildis

3.

(Gerő I. 323 l.)
Három Nagy fejek: egy Hertzeg,
egy Király, egy Gróf;
Mindenikét még is Ország
várja, és Koronás Szűz:
De szeretet szárnyán megy
sorsok: noha Királyok
Jussal; egy Hertzeg, Király,
Gróf végre maradnak.

4.

(Gerő II. 110 l.)
Hire Mathildisnek szelekkel
tengeren által
Vitetik, és majdan hajóbul
földre tetetvén,
Török Táborban szálllyal hordoz-
tatik: oltan
Hallatik és terjed neve. Szólnak
Városok, és szól
A Török száján gyakortáb'
Napkelet erőd.

5.

(Gerő II. 283. l.)
Eduárd király jövendölése.
Halálos tsapással a zöld fa
le vágatik: annak
Ki vágott fő része le vetetik a
maga régi
Tőrs Tőrsökérd, s tövétől meszsze-
határra
El mozdittatván, három hóld
földre továbbá
Által el vit-tik; de majdan
vissza tetetvén
Tőrsökére, megént almát fog
újra teremni.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF.